

Paulina Anioła-Mikołajczak
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Portfolio oszczędnościowe gospodarstw domowych seniorów

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki klasyfikacji gospodarstw domowych osób powyżej 50. roku życia na podstawie składu ich portfela oszczędnościowego. Materiał badawczy stanowiły dane jednostkowe Diagnozy Społecznej. Za pomocą analizy skupień wyodrębniono 4 typy gospodarstw seniorów¹: „gotówkowcy” (46%), oszczędzający w banku i unikający gotówki (26%), oszczędzający w banku i w gotówce (25%), zdywersyfikowani (3%). Gospodarstwa domowe osób starszych w Polsce korzystają głównie z bezpiecznych, nie wymagających zaangażowania produktów oszczędnościowych, przy czym prawie połowa badanych gospodarstw seniorów wolne środki akumuluje jedynie w postaci gotówki. Artykuł ma charakter badawczy.

Słowa kluczowe: gospodarstwa domowe seniorów, oszczędności gospodarstw domowych, formy gromadzenia oszczędności, portfel oszczędnościowy, analiza skupień.

Kody JEL: D10, D14

Wstęp

Jednym z czynników determinujących zachowania finansowe gospodarstw domowych, w tym zachowania w aspekcie gromadzenia oszczędności, jest wiek głowy gospodarstwa domowego. Związane jest to bezpośrednio z założeniami hipotezy cyklu życia (Modigliani, Brumberg 1954), która zakłada konieczność gromadzenia oszczędności w okresie aktywności zawodowej, w celu wyrównania poziomu konsumpcji w okresie emerytalnym charakteryzującym się spadkiem dochodów. W okresie emerytury gospodarstwa domowe mogą skorzystać ze zgromadzonego w czasie pracy bogactwa, co pozwala na utrzymanie określonego standardu życia nawet w okresie niższych dochodów (Dirschmid, Glatzer 2004; Wildowicz 2006).

Zachodzące zmiany demograficzne, takie jak starzenie się społeczeństwa, wydłużenie życia, spadek przyrostu naturalnego przekładają się na to, że seniorzy stają się coraz bardziej znaczącym uczestnikiem rynku, w tym rynku usług bankowych i finansowych (Czerwiński 2016; Kłobukowska 2016; Zalega 2016). Olejnik (2014) oraz Zalega (2016) podkreślają rosnący potencjał segmentu emerytów, który do tej pory uważany był za nieatrakcyjny. Kłobukowska (2016), która w swoich badaniach przeprowadziła analizę SWOT starszych

¹ W artykule za Czerwińskim (2016) przyjmuje się, że senior to osoba powyżej 50. roku życia. W artykule naprzemiennie stosuje się sformułowania: seniorzy, osoby starsze, osoby powyżej 50. roku życia.

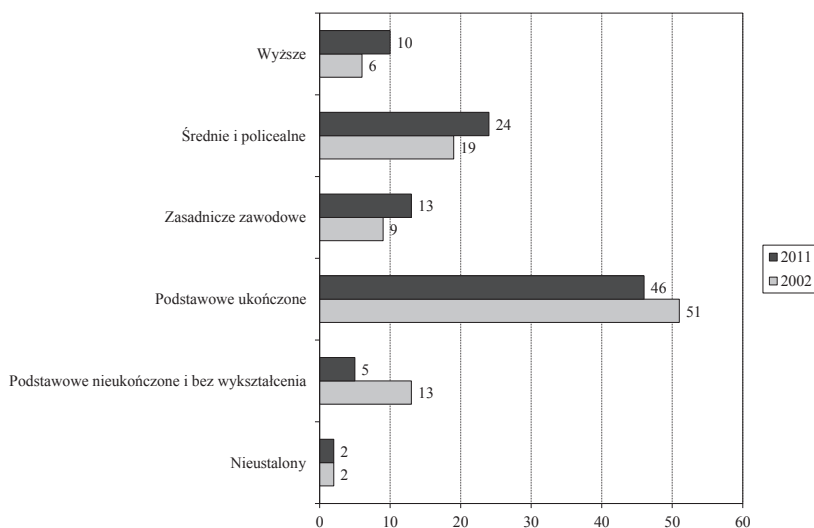
konsumentów usług bankowych, jako silną stroną tej grupy konsumentów wskazuje m.in. stałe, regularne przepływy pieniężne, lojalność oraz sumienność wpłat. Również Olejnik (2014) podkreśla istotę stałych, choć niewielkich dochodów emerytów. Zalega (2016) zwraca z kolei uwagę na zmieniający się styl życia osób starszych, spowodowany między innymi dynamicznym rozwojem usług medycznych. Ludzie starsi próbują opóźnić upływ czasu i w pewien sposób oszukać naturę, wyrażając to swoim ubiorem czy też sposobem spędzania wolnego czasu. Stereotypowy obrazek samotnych i biednych osób starszych powoli zostaje zastąpiony obrazem osób aktywnych, o hedonistycznym podejściu do życia (Zalega 2016).

Należy mieć na uwadze, że segment seniorów nie jest zbiorowością homogeniczną, o czym świadczą wyniki wcześniejszych badań. Czerwiński (2016) do głównych czynników determinujących korzystanie przez polskich seniorów z usług finansowych zalicza wiek, dochód, poziom wykształcenia. Badania Olejnik (2014) wskazują, że oprócz tych trzech czynników, korzystanie przez seniorów z usług bankowych determinowane jest także przez miejsce zamieszkania oraz stan zdrowia.

Grzelak-Kostulska (2016) podkreśla, że poziom wykształcenia seniorów w dużej mierze determinuje ich ogólną aktywność, a także zdolność do przyjmowania nowych postaw, zachowań czy wzorców, zauważając jednocześnie że poziom wykształcenia seniorów w wieku 65 lat i więcej, w ostatnich latach znacząco wzrósł, co zostało przedstawione na wykresie 1. W latach 2002-2011 aż o połowę zwiększył się odsetek osób starszych z wykształceniem wyższym (z 6,2% do 9,5%), zmniejszył się natomiast udział osób bez żadnego wykształcenia (z 12,5% do 5%).

Wykres 1

Struktura wykształcenia ludności w wieku 65 lat i więcej w latach 2002 i 2011 (w %)

Źródło: Grzelak-Kostulska (2016. s. 109).

Kolejnym aspektem, który należy wziąć pod uwagę badając seniorów, jest większa awersja do ryzyka wśród osób starszych, co przekłada się na preferowane przez ten segment bezpiecznych produktów finansowych (Bakshi, Chen 1994; Wójcik 2007; Clark, Strauss 2008; Collard 2009; Rytelewska, Kłopotcka 2010; Czerwiński 2016). Szerokie badania na temat awersji do ryzyka wśród osób starszych prowadzili Bejtelsmit i Bernasek (2001), wskazując że portfel finansowy osób starszych (powyżej 65. roku życia) był o wiele uboższy w aktywa o wysokim stopniu ryzyka, w porównaniu z portfelem osób młodszych. Dowodzą oni również, że bardziej zamożne gospodarstwa domowe posiadają portfele finansowe składające się z bardziej ryzykownych instrumentów finansowych niż gospodarstwa mniej zamożne. Do podobnych wniosków doszli Morin i Suarez (1983), którzy zaobserwowali, że poza wiekiem, istotnym czynnikiem wpływającym na wzrost awersji do ryzyka jest poziom zamożności. Wśród inwestorów mniej zamożnych awersja do ryzyka wzrasta wraz z wiekiem, podczas gdy w przypadku inwestorów zamożnych, można zauważyć tendencję odwrotną. Zwiększenie skłonności do ryzyka w bogatszych gospodarstwach domowych potwierdzają też badania Clarka i Straussa (2008) oraz Collarda (2009).

Material źródłowy

Badania zostały przeprowadzone na podstawie bazy danych jednostkowych Diagnozy Społecznej z 2015 roku (*Diagnoza Społeczna: zintegrowana baza danych*). W pracy wykorzystano dane ponad 8 tysięcy gospodarstw domowych prowadzonych przez osoby powyżej 50. roku życia.

Diagnoza Społeczna jest kompleksowym badaniem warunków i jakości życia Polaków w ich własnej ocenie, przeprowadzanym przez Radę Monitoringu Społecznego cyklicznie od 2000 roku. Obejmuje ono zarówno ekonomiczne aspekty funkcjonowania gospodarstw domowych (np. zasobność materialna, sytuacja dochodowa, sposób gospodarowania dochodem), jak i pozaeconomiczne (np. kształcenie, styl życia, ochrona zdrowia, dobrostan psychiczny, zadowolenie z różnych aspektów życia).

Diagnoza Społeczna składa się z dwóch kwestionariuszy. Pierwszy dotyczy gospodarstwa domowego jako całości, a na pytania w nim zawarte odpowiada głowa gospodarstwa domowego lub osoba najlepiej zorientowana w jego sprawach. Z kolei drugi kwestionariusz jest indywidualnie wypełniany przez wszystkich członków gospodarstwa domowego, którzy ukończyli 16 lat.

Na potrzeby pracy bazy danych jednostkowych z obu kwestionariuszy zostały połączone. Umożliwiło to wyodrębnienie z całej zbiorowości gospodarstw domowych, tych, które są prowadzone przez osoby powyżej 50. roku życia, a także znacząco zwiększyło możliwości analityczne.

Metoda badawcza

Segment gospodarstw domowych seniorów nie jest zbiorowością homogeniczną. Zróżnicowanie gospodarstw kształtuje się pod wpływem czynników społeczno-ekonomicznych i psychicznych bliższego oraz dalszego otoczenia, w którym funkcjonują. Typologia danej po-

pulacji umożliwia uwidocznienie tych niejednorodności w wielowymiarowej przestrzeni wyznaczonej przez wiele cech jednocześnie. Głównym zadaniem typologii jest wyodrębnienie typów i opisanie ich w taki sposób, aby wyeksponować charakterystyczne ich cechy (Smyczek 2001).

W pracy zastosowano metody grupowania wielowymiarowego, których celem jest podział zbioru obserwacji na jednorodne podzbiory, na podstawie zbioru cech je opisujących (Poczta-Wajda 2010). Wykorzystano niehierarchiczną metodę analizy skupień (metodę *k*-średnich), w której *a priori* ustala się liczbę wyodrębnionych skupień. Skupienia formowane są w taki sposób, żeby obiekty umieszczone wewnątrz danego skupienia były jak najbardziej do siebie podobne, natomiast poszczególne wyodrębnione skupienia możliwie jak najbardziej różniły się od siebie. Metoda *k*-średnich tworzy *k* skupień różniących się od siebie w możliwie największym stopniu. Celem tej metody jest więc wyodrębnienie homogenicznych grup, przy minimalizacji zmienności wewnątrz skupień oraz maksymalizacji zmienności między poszczególnymi skupieniami (Stanisz 2007).

Metodę analizy skupień zastosowano do badania składu portfolio oszczędnościowego gospodarstw domowych osób powyżej 50. roku życia, co umożliwia uzyskanie cennych informacji na temat sposobów gromadzenia oszczędności przez gospodarstwa seniorów. Podstawowym kryterium klasyfikacji dokonanej przy zastosowaniu analizy skupień są więc poszczególne produkty finansowe. Analiza skupień przeprowadzona została na podstawie 15 zmiennych, reprezentujących różne formy oszczędzania, tj.:

1. lokaty w bankach w złotych,
2. lokaty w bankach w walutach,
3. obligacje,
4. fundusze inwestycyjne,
5. indywidualne konto emerytalne,
6. papiery wartościowe notowane na giełdzie,
7. udziały i akcje prywatnych spółek notowanych na giełdzie,
8. nieruchomości,
9. inne niż nieruchomości dobra materialne,
10. gotówka,
11. polisa ubezpieczeniowa,
12. pracowniczy program emerytalny,
13. długoterminowe programy oszczędzania,
14. konto osobiste ROR,
15. konto oszczędnościowe.

Fakt deklarowania (tak-nie) przez gospodarstwo domowe ww. form oszczędzania stanowił podstawę identyfikacji i nazewnictwa utworzonych skupień. Ponieważ jednak nie jest znana liczba skupień, a zastosowane zmienne (formy oszczędzania) są zmiennymi jakościowymi, za najlepszą metodę grupowania należy uznać metodę *k*-średnich, zawartą w module Statistica Data Mining. Ponadto, zastosowanie w tym przypadku *v*-krotnego sprawdzianu krzyżowego, umożliwi odnalezienie optymalnej liczby skupień, która według Sagana (2010) wynosi od trzech do sześciu.

Uzyskane wyniki klasyfikacji stanowiły podstawę do charakterystyki poszczególnych skupień. Profilowanie typów zostało przeprowadzone poprzez tabulację krzyżową za pomocą tabel kontyngencji, które pokazują jednoczesny rozkład kilku cech.

Wyniki badań

Oszczędności gospodarstw domowych osoby powyżej 50. roku życia w latach 2000-2015

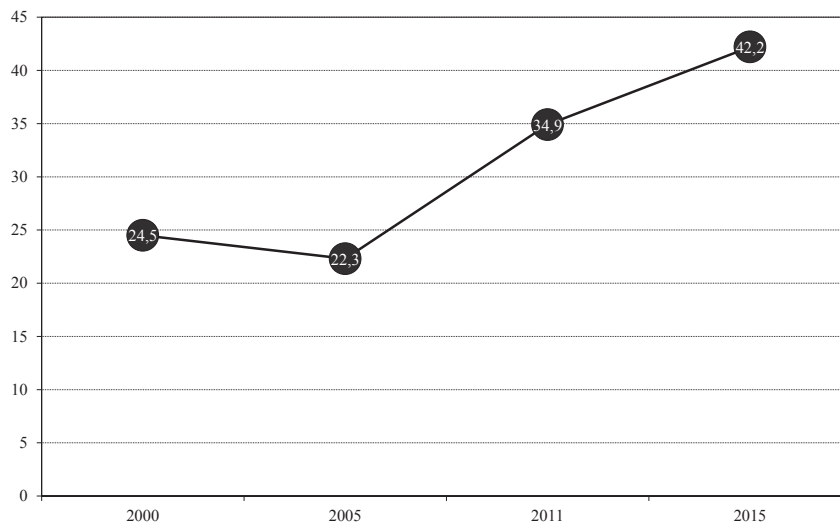
Odsetek gospodarstw domowych osób starszych posiadających oszczędności w latach 2000-2015 zwiększał się systematycznie (por. wykres 2). Jeszcze w 2000 roku zaledwie co czwarte gospodarstwo prowadzone przez osoby powyżej 50. roku życia posiadało oszczędności. W okresie piętnastu lat odsetek ten zwiększył się prawie dwukrotnie i w 2015 roku wynosił ponad 42%.

Wartość gromadzonych przez osoby starsze oszczędności jest generalnie niska. W analizowanym okresie około połowa gospodarstw domowych deklarowała oszczędności nieprzekraczające wysokości trzymiesięcznych dochodów gospodarstwa (por. wykres 3).

Można jednak zauważyć, że odsetek gospodarstw o najniższych oszczędnościach – nieprzekraczających wartości miesięcznych dochodów gospodarstwa, nieznacznie zmniejszył

Wykres 2

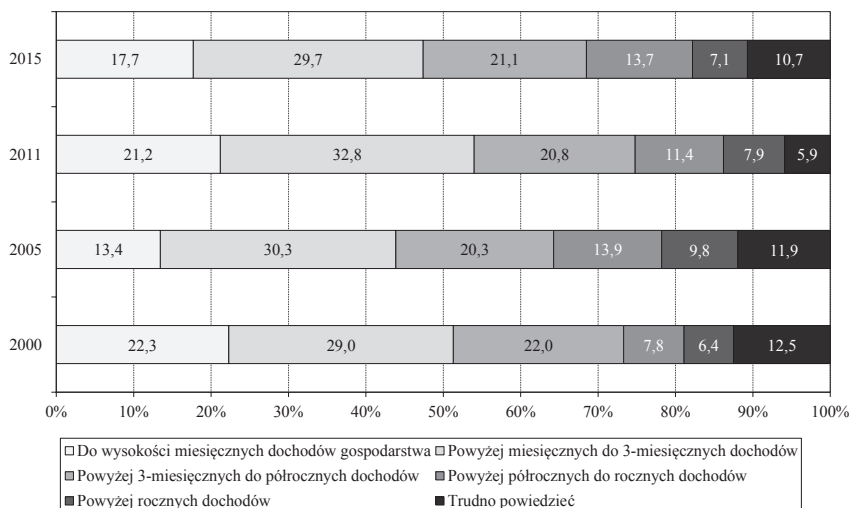
Odsetek gospodarstw domowych osób powyżej 50. roku życia posiadających oszczędności w latach 2000-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Diagnoza Społeczna...*

Wykres 3

Wartość oszczędności zgromadzona przez gospodarstwa domowe osób powyżej 50. roku życia w latach 2000-2015 (w %)

Źródło: jak w wykresie 2.

się w analizowanym okresie. Zwiększał się z kolei odsetek gospodarstw o najwyższym poziomie oszczędności, tj. tych, w których wartość zgromadzonych oszczędności wynosi od półrocznych do rocznych dochodów oraz powyżej rocznych dochodów.

Jak wskazują dane zawarte w tabeli 1, seniorzy w Polsce preferują bezpieczne i niewymagające zaangażowania formy oszczędzania. Zgromadzone środki przechowują głównie w bankach lub w gotówce. Przy czym należy zwrócić uwagę, że seniorzy coraz częściej przechowują oszczędności w gotówce niż w banku. Odsetek gospodarstw gromadzących oszczędności na lokatach bankowych w walucie narodowej zmniejszał się z 81% w 2000 roku do 52% w 2015 roku. Z kolei w 2000 roku zaledwie 30% gospodarstw osób starszych gromadziła oszczędności w gotówce. W 2015 roku odsetek ten wynosił już ponad 60%.

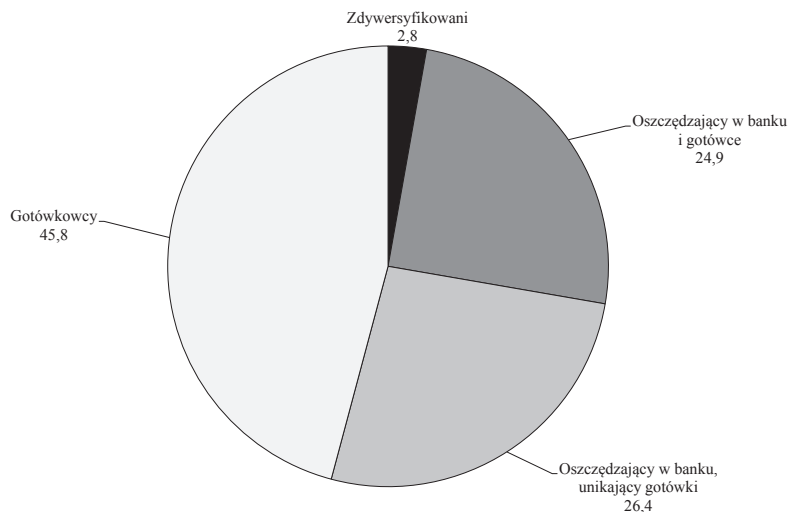
Klasyfikacja gospodarstw domowych ze względu na skład portfela oszczędnościowego

Za pomocą analizy skupień wyodrębniono 4 typy gospodarstw domowych seniorów powyżej 50. roku życia, na podstawie składu ich portfela oszczędnościowego (por. wykres 4):

- zdywersyfikowani,
- oszczędzający w banku i w gotówce,
- oszczędzający w banku, unikających gotówki,
- „gotówkowcy”.

Wykres 4

Typy gospodarstw domowych seniorów

Źródło: jak w wykresie 2.

Tabela 1

Forma oszczędności zgromadzonych przez gospodarstwa domowe osób powyżej 50. roku życia w latach 2000-2015 (w %)

Wyszczególnienie	2000	2005	2011	2015
Lokaty w bankach w złotych	81,0	74,2	68,9	51,7
Lokaty w bankach w walutach obcych	8,1	9,2	3,8	3,6
W obligacjach	5,4	7,0	3,6	2,8
W funduszu powierniczym (inwestycyjne)	2,7	7,2	5,6	4,8
W papierach wartościowych na giełdzie	2,7	2,1	2,1	1,9
W prywatnych spółkach akcyjnych	2,4	3,6	2,1	1,5
W nieruchomościach	4,5	6,2	2,3	2,3
W innych dobrach materialnych	3,6	1,7	1,7	1,1
W gotówce	30,5	37,5	45,5	60,9
W innej formie	4,5	6,4	5,1	3,8
Indywidualne Konto Emerytalne	-	9,4	3,5	4,1
W polisie ubezpieczeniowej	-	-	8,3	13,8
W pracowniczym programie emerytalnym	-	-	-	1,6
Długoterminowe programy oszczędzania	-	-	-	3,8
Konto oszczędnościowe	-	-	-	25,0
Konto osobiste ROR	-	-	-	48,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Diagnoza Społeczna...*

W tabelach 3 i 4 przedstawiono podstawowe informacje dotyczące wyodrębnionych na podstawie portfolio oszczędnościowego typów gospodarstw domowych seniorów. Ich analiza stanowi podstawę do szczegółowego opisu wyodrębnionych skupień.

Tabela 2
Wyznaczniki klasyfikacji

Wyszczególnienie	Skupienie 1: Zdywersyfikowani	Skupienie 2: Oszczędzający w banku i gotówce	Skupienie 3: Oszczędzający w banku, unikający gotówki	Skupienie 4: „Gotówkowcy”	Ogółem
Lokaty w bankach w złotych	85,4	80,0	89,8	12,0	51,6
Lokaty w bankach w walutach obcych	24,0	5,5	3,7	1,0	3,5
W obligacjach	22,9	2,9	2,9	1,2	2,7
W funduszach inwestycyjnych	60,4	4,9	4,0	1,8	4,8
Indywidualne konto emerytalne	70,8	2,6	3,1	1,4	4,1
W pracowniczym programie emerytalnym	13,5	1,7	1,9	0,6	1,6
W papierach wartościowych notowanych na giełdzie	11,5	3,0	1,9	0,7	1,9
Udziały oraz akcje w prywatnych spółkach (nienotowanych na giełdzie)	7,3	2,1	1,8	0,5	1,5
Lokaty w nieruchomościach	24,0	2,6	1,8	0,8	2,2
Lokaty w innych niż nieruchomości dobrach	15,6	1,2	0,3	0,5	1,0
W gotówce	69,8	66,9	0,0	91,9	60,8
W polisie ubezpieczeniowej	94,8	16,5	11,7	8,0	13,6
Długoterminowe programy oszczędzania	28,1	8,0	2,2	0,8	3,8
Konto oszczędnościowe	70,8	78,1	0,0	7,2	24,8
Konto osobiste ROR	81,3	85,3	53,5	22,3	47,9
Liczba przypadków	96	841	892	1545	3374
Procent (%)	2,8	24,9	26,4	45,8	100

Źródło: jak w tabeli 1.

SKUPIENIE 1: ZDYWERSYFIKOWANI

Jest to najmniej liczna grupa ze wszystkich wyodrębnionych typów gospodarstw domowych, licząca zaledwie 96 gospodarstw, co stanowi niespełna 3% badanej zbiorowości

seniorów. Grupa ta cechuje się najbardziej zróżnicowanym portfolio oszczędnościowym. „dywersyfikowani” swoje wolne środki lokują przede wszystkim w polisach ubezpieczeniowych (95%), na lokatach bankowych w złotych (85%), na koncie osobistym (81%), na koncie oszczędnościowym (71%) w IKE (71%), w gotówce (70%) oraz w fundusze inwestycyjne (60%). Co czwarte gospodarstwo seniorów z tego skupienia w swoim portfelu oszczędnościowym posiada także takie produkty, jak: długoterminowe programy oszczędzania (28%), lokaty bankowe w walutach obcych (24%), lokaty w nieruchomościach (24%) oraz obligacje (23%).

Gospodarstwa z tego skupienia charakteryzuje bardzo wysoka wartość zgromadzonych oszczędności, która w co trzecim gospodarstwie z tego skupienia przekracza roczne dochody gospodarstwa, a w co dziesiątym (13%) przekracza 3-letnie dochody gospodarstwa. Ponadto, skupienie to cechuje się bardzo niskim odsetkiem gospodarstw (3%) o najniższym poziomie oszczędności, tj. mniejszych niż miesięczne dochody gospodarstwa.

Gospodarstwa reprezentujące to skupienie relatywnie najczęściej zadłużają się. Aż co trzecie gospodarstwo domowe deklaruje spłacanie kredytów lub pożyczek, a ponad 40% spłacanie kredytu hipotecznego. Przekłada się to na wysoką wartość zaciągniętych kredytów – w ponad połowie gospodarstw zadłużenie przewyższa półroczne dochody gospodarstwa, a w co trzecim – roczne dochody. Jedynie w co dziesiątym gospodarstwie z tego skupienia wartość zaciągniętych kredytów jest niższa niż miesięczne dochody gospodarstwa.

Gospodarstwa z tego skupienia dobrze oceniają swoją sytuację dochodową. Prawie 80% z nich deklaruje, że przy aktualnym dochodzie nie ma problemów z „wiązanym końcem”, przy czym 38% gospodarstw przychodzi to łatwo. Co piąte gospodarstwo twierdzi, że w porównaniu do okresu sprzed dwóch lat, jego sytuacja dochodowa uległa poprawie.

Gospodarstwa domowe reprezentujące skupienie „zdywersyfikowani” charakteryzują się następującymi cechami społeczno-ekonomicznymi:

- dominacja gospodarstw pracowników (42%), a także częściej niż przeciętne występowanie gospodarstwa osób pracujących na własny rachunek (17%), brak gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł;
- relatywnie wysoki odsetek małżeństw z dziećmi;
- relatywnie częściej głową gospodarstwa jest mężczyzna (74%);
- niski wiek głowy gospodarstwa domowego. Prawie połowa gospodarstw prowadzona jest przez osoby w wieku 50-59 lat;
- miejscem zamieszkania jest najczęściej bardzo duże (27%) lub duże miasto (18%);
- wysoki poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Dominują gospodarstwa prowadzone przez osoby z wyższym lub policealnym wykształceniem (58%);
- relatywnie wysoki odsetek gospodarstw osób niezamężnych (12%);
- bardzo wysoki poziom uzyskiwanych dochodów ekwiwalentnych – prawie 4000 zł miesięcznie.

Tabela 3

Zachowania i problemy finansowe gospodarstw domowych w układzie skupień wyodrębnionych na podstawie portfolio oszczędnościowego

Wyszczególnienie		Skupienie 1: Zdywersyfikowani	Skupienie 2: Oszczędzający w banku i gotówce	Skupienie 3: Oszczędzający w banku, unikający gotówki	Skupienie 4: „Gotówkowcy”	Ogółem
Korzystanie z usług banku	Tak	99,0	99,5	98,9	77,5	89,3
Wartość oszczędności	Do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa	3,2	6,6	11,7	28,0	17,6
	Powyżej miesięcznych do 3-miesięcznych dochodów	14,7	19,9	31,5	35,1	29,7
	Powyżej 3-miesięcznych do półrocznych dochodów	10,5	28,1	22,2	17,4	21,2
	Powyżej półrocznych do rocznych dochodów	21,1	23,0	15,8	7,0	13,7
	Powyżej rocznych do 3-letnich dochodów	21,1	7,1	4,7	1,8	4,5
	Powyżej 3-letnich dochodów gospodarstwa	12,6	3,1	3,5	1,0	2,5
	Trudno powiedzieć	16,8	12,3	10,6	9,6	10,8
	Gospodarstwo spłaca pożyczki lub kredyty	Tak	33,7	18,7	16,3	18,6
Gospodarstwo spłaca kredyt hipoteczny na zakup nieruchomości	Tak	43,8	19,8	16,7	10,0	15,7

Wyszczególnienie		Skupienie 1: Zdywersyfikowani	Skupienie 2: Oszczędzający w banku i gotówce	Skupienie 3: Oszczędzający w banku, unikający gotówki	Skupienie 4: „Gotówkowcy”	Ogółem
Wartość zadłużenia	Do wysokości miesięcznych dochodów gospodarstwa	9,7	18,4	26,2	24,3	22,5
	Powyżej miesięcznych do 3-miesięcznych dochodów	9,7	23,7	19,2	26,5	23,2
	Powyżej 3-miesięcznych do półrocznych dochodów	9,7	16,5	19,2	14,3	15,8
	Powyżej półrocznych do rocznych dochodów	19,4	10,5	10,6	10,3	10,9
	Powyżej rocznych do 3-letnich dochodów	25,8	11,8	9,2	5,5	9,1
	Powyżej 3-letnich dochodów gospodarstwa	6,5	7,9	7,1	9,9	8,6
	Trudno powiedzieć	19,4	11,2	8,5	9,2	10,1
Wiązanie końca z końcem	Z wielką trudnością	1,1	1,5	3,0	6,2	4,0
	Z trudnością	5,4	7,6	9,9	13,2	10,7
	Z pewną trudnością	14,0	33,3	36,2	42,3	37,6
	Raczej łatwo	41,9	44,2	39,4	32,1	37,4
	Łatwo	37,6	13,5	11,6	6,2	10,4
Sytuacja dochodowa	Pogorszyła się	15,6	15,0	16,9	18,2	17,0
	Poprawiła się	19,8	14,5	10,3	11,9	12,4
	Nie zmieniła się	64,6	70,4	72,8	69,9	70,7

Źródło: jak w tabeli 1.

Tabela 4

Cechy społeczno-ekonomiczne gospodarstw domowych w układzie skupień wyodrębnionych na podstawie portfolio oszczędnościowego

Wyszczególnienie		Skupienie 1: Zdywersyfikowani	Skupienie 2: Oszczędzający w banku i gotówce	Skupienie 3: Oszczędzający w banku, unikający gotówki	Skupienie 4: „Gotówkowcy”	Ogółem
grupa społeczno-ekonomiczna	gospodarstwa pracowników	42,1	39,7	30,6	25,5	30,9
	gospodarstwa rolników	3,2	5,5	3,6	5,3	4,9
	gospodarstwa pracujących na własny rachunek	16,8	6,3	4,9	3,5	4,9
	gospodarstwa emerytów	35,8	45,2	54,8	56,9	52,8
	gospodarstwa rencistów	2,1	2,3	4,9	6,7	5,0
	gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	0,0	1,0	1,2	2,0	1,5
	Typ biologiczno-rodziny	małżeństwo bez dzieci	41,1	38,8	39,3	34,2
małżeństwo z 1 dzieckiem		17,9	16,1	13,8	12,6	13,9
małżeństwo z 2 dziećmi		8,4	8,4	5,4	7,4	7,1
małżeństwo z 3+ dziećmi		3,2	3,3	1,5	3,0	2,7
rodziny niepełne		9,5	8,0	7,0	8,2	7,9
wielorodzinne		6,3	9,3	6,4	8,2	8,0
nierodzinne jednoosobowe		12,6	15,3	25,8	25,5	22,6
nierodzinne wieloosobowe		1,1	0,7	0,8	1,0	0,9
Płeć	mężczyzna	74,0	70,0	62,6	65,5	66,1
	kobieta	26,0	30,0	37,4	34,5	33,9
Wiek	50-59	47,9	39,2	29,3	29,2	32,2
	60-69	32,3	35,4	39,7	33,3	35,5
	70-79	10,4	16,2	20,7	22,0	19,9
	80 i więcej	9,4	9,2	10,3	15,5	12,4

Wyszczególnienie		Skupienie 1: Zdywersyfikowani	Skupienie 2: Oszczędzający w banku i gotówce	Skupienie 3: Oszczędzający w banku, unikający gotówki	Skupienie 4: „Gotówkowcy”	Ogółem
Klasa miejscowości	miasto o liczbie mieszkańców 500 tys. i więcej	27,1	10,5	11,7	6,1	9,2
	miasto o liczbie mieszkańców 200-500 tys.	17,7	14,0	13,0	6,9	10,6
	miasto o liczbie mieszkańców 100-200 tys.	7,3	8,1	9,8	6,1	7,6
	miasto o liczbie mieszkańców 20-100 tys.	17,7	21,3	22,6	22,5	22,1
	miasto o liczbie mieszkańców poniżej 20 tys.	11,5	14,7	13,1	14,5	14,1
	wieś	18,8	31,4	29,8	43,9	36,3
Poziom wykształcenia	podstawowe i niższe	2,1	9,6	9,7	24,9	16,4
	zasadnicze zawodowe/gimnazjum	8,3	25,8	23,6	32,9	28,0
	średnie	31,3	30,4	36,6	27,9	30,9
	wyższe i policealne	58,3	34,2	30,1	14,3	24,7
Stan cywilny	kawaler/panna	11,5	5,0	7,2	4,9	5,7
	żonaty/zamężna	68,8	73,7	64,9	62,7	66,2
	wdowiec/wdowa	14,6	15,2	21,7	26,6	22,1
	rozwidziony/a	4,2	5,4	5,7	5,0	5,3
	separacja prawna	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1
	separacja faktyczna	1,0	0,6	0,3	0,6	0,6
Średni miesięczny dochód ekwiwalentny		3 958	2479	2159	1755	2101

Źródło: jak w tabeli 1.

SKUPIENIE 2: OSZCZĘDZAJĄCY W BANKU I W GOTÓWCE

Okolo 1/4 badanych gospodarstw domowych osób powyżej 50. roku życia reprezentuje skupienie drugie, tj. „oszczędzających w banku i gotówce”. Ten typ gospodarstw domowych swoje oszczędności lokuje głównie w banku – na koncie osobistym (85%), na lokatach w złotych (80%) oraz na koncie oszczędnościowym (78%), a także przechowuje je w gotówce (67%). Pozostałe produkty oszczędnościowe mają dla przedstawicieli tego skupienia marginalne znaczenie.

Wartość zgromadzonych oszczędności jest relatywnie wyższa niż w skupieniu 3 i 4, reprezentowanych przez prawie 3/4 badanej zbiorowości osób starszych. Ponad połowa gospodarstw domowych reprezentujących skupienie 2 posiada oszczędności wynoszące od 3-miesięcznych do rocznych dochodów.

Gospodarstwa na przeciętnym poziomie korzystają z kredytów. Co piąte gospodarstwo deklarowało korzystanie z kredytów lub pożyczek (19%) oraz z kredytów hipotecznych (20%).

Sytuacja dochodowa jest w gospodarstwach z tego skupienia raczej stabilna. Reprezentanci tego skupienia nie mają większych problemów z zaspokojeniem potrzeb, a „wiązaną końcem” przychodzi im raczej z łatwością.

Gospodarstwa domowe reprezentujące skupienie „oszczędzający w banku i w gotówce” charakteryzują się następującymi cechami społeczno-ekonomicznymi:

- dominacja gospodarstw domowych pracowników (39%). Relatywnie wysoki na tle pozostałych skupień odsetek gospodarstw domowych rolników (6%);
- relatywnie wysoki odsetek małżeństw z dziećmi;
- relatywnie niski wiek głowy gospodarstwa domowego, 3/4 gospodarstw prowadzona jest przez osoby do 69. roku życia;
- dość wysoki poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Co trzecie gospodarstwo (34%) prowadzone jest przez osobę z wykształceniem policealnym lub wyższym;
- dominacja gospodarstw osób w związku małżeńskim (74%);
- średni poziom uzyskiwanych dochodów (2479 zł).

SKUPIENIE 3: OSZCZĘDZAJĄCY W BANKU I UNIKAJĄCY GOTÓWKI

Do skupienia „oszczędzający w banku i unikający gotówki” zaklasyfikowana została 1/4 badanych gospodarstw domowych osób starszych powyżej 50. roku życia. W portfelu oszczędnościowym przedstawicieli tego skupienia dominują lokaty w bankach w złotych (90%) oraz konta osobiste ROR (54%). Cechą charakterystyczną tego skupienia jest też fakt, że żadne z zaklasyfikowanych tu gospodarstw domowych nie przechowuje swoich oszczędności w gotówce. Gospodarstwa te nie korzystają też w ogóle z kont oszczędnościowych.

Wartość zgromadzonych oszczędności jest relatywnie niska. Ponad 40% gospodarstw z tego skupienia deklaruje oszczędności nie wyższe niż trzymiesięczne dochody.

Gospodarstwa zadłużają się na przeciętnym poziomie, a wartość zaciągniętych kredytów jest raczej niewielka. W co czwartym gospodarstwie reprezentującym to skupienie wartość zadłużenia nie przekracza miesięcznych dochodów gospodarstwa.

Gospodarstwa cechują się przeciętną sytuacją dochodową. Połowa gospodarstw nie wykazuje większych trudności z zaspokojeniem bieżących potrzeb z dochodu, jednak co trzecie gospodarstwo zgłasza pewne trudności w tym zakresie, a prawie 13% gospodarstw wiąże koniec z końcem z trudnością lub wielką trudnością.

Gospodarstwa domowe reprezentujące skupienie „oszczędzający w banku i unikający gotówki” charakteryzują się następującymi cechami społeczno-ekonomicznymi:

- dominacja gospodarstw domowych emerytów (55%);
- relatywnie wysoki odsetek gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych (26%);
- relatywnie najczęściej na tle pozostałych skupień funkcję głowy gospodarstwa domowego pełni kobieta (37%);
- dominacja gospodarstw prowadzonych przez osoby z wykształceniem średnim (37%);
- średni poziom uzyskiwanych dochodów (2159 zł).

SKUPIENIE 4: „GOTÓWKOWCY”

Ostatnie i najbardziej liczne skupienie, reprezentowane jest przez niemal połowę analizowanej zbiorowości gospodarstw prowadzonych przez osoby powyżej 50. roku życia (46%). Portfel oszczędnościowy tych gospodarstw domowych zdominowany jest przez gotówkę (92%). Jedynie co piąty przedstawiciel tego skupienia deklaruje posiadanie konta osobistego (22%). Preferencja gromadzenia wolnych środków w formie gotówki może wynikać z faktu niskiego poziomu ubankowienia tego skupienia. Ponad 1/5 przedstawicieli tego skupienia nie korzysta z usług żadnego banku.

Wartość zgromadzonych oszczędności jest najniższa na tle pozostałych skupień. Ponad ¼ gospodarstw (28%) posiada oszczędności nieprzekraczające wartości miesięcznych dochodów, a w co trzecim gospodarstwie (35%) wartość zgromadzonych oszczędności wynosi od miesięcznych do trzymiesięcznych dochodów.

„Gotówkowcy” zadłużają się na przeciętnym poziomie (19% gospodarstw spłaca kredyty lub pożyczki), jednak relatywnie najrzadziej korzystają z kredytów hipotecznych – jego posiadanie deklaruje zaledwie co dziesiąty przedstawiciel tego skupienia. W przypadku połowy gospodarstw reprezentujących to skupienie, zadłużenie nie przekracza trzymiesięcznych dochodów. Jednak należy zwrócić uwagę, że wśród „gotówkowców” występuje też relatywnie najwyższy odsetek gospodarstw (10%), w których wartość zaciągniętych kredytów przekracza 3-letnie dochody.

„Gotówkowcy” raczej negatywnie oceniają swoją sytuację dochodową. Ponad 60% deklaruje problemy z wiązaniem końca z końcem. Prawie co piąte gospodarstwo uważa, że jego sytuacja dochodowa pogorszyła się w dwóch ostatnich latach, a jedno na dziesięć gospodarstw przyznaje, że stałe dochody gospodarstwa nie wystarczają na pokrycie bieżących potrzeb.

Gospodarstwa domowe reprezentujące skupienie „Gotówkowcy” charakteryzują się następującymi cechami społeczno-ekonomicznymi:

- dominacja gospodarstw domowych emerytów (57%), relatywnie największy odsetek gospodarstw domowych rencistów (7%);
- relatywnie wysoki odsetek gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych (26%);
- relatywnie wysoki wiek głowy gospodarstwa domowego, największy odsetek gospodarstw prowadzonych przez osoby najstarsze – w wieku 70-79 lat (21%) oraz powyżej 80. roku życia (16%);
- miejscem zamieszkania jest najczęściej wieś (44%), relatywnie najmniejszy odsetek gospodarstw domowych zamieszkujących bardzo duże miasta (6%);
- niski poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego. Co czwarte gospodarstwo prowadzone jest przez osoby z wykształceniem podstawowym lub niższym, a jedno na trzy gospodarstwa – przez osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym;
- relatywnie największy odsetek gospodarstw domowych wdowców (27%);
- najniższy ze wszystkich skupień poziom dochodów (1755 zł).

Podsumowanie

Segment gospodarstw domowych osób starszych jest zbiorowością heterogeniczną, nie należy więc go traktować w jednakowy sposób. Instytucje bankowe i finansowe powinny starać się dostosować ofertę produktów bankowych i oszczędnościowych, uwzględniając potrzeby i preferencje osób starszych oraz różnicować ją w zależności od poszczególnych cech społeczno-ekonomicznych, takich jak wiek, poziom wykształcenia czy poziom zamożności.

Wyniki analizy skupień uzasadniają postrzeganie zachowań oszczędnościowych gospodarstw domowych osób powyżej 50. roku życia przez pryzmat czterech skupień, wyodrębnionych na podstawie składu portfela oszczędnościowego: „gotówkowcy” (46%), oszczędzający w banku i unikający gotówki (26%), oszczędzający w banku i w gotówce (25%), zdywersyfikowani (3%).

Osoby starsze najczęściej korzystają z prostych, bezpiecznych i biernych form oszczędzania. Zdecydowanie mniej popularne są produkty bardziej skomplikowane, cechujące się większym stopniem ryzyka oraz wymagające aktywności na rynku finansowym. W gospodarstwach osób bardziej zamożnych i lepiej wykształconych występują produkty oszczędnościowe o większym stopniu ryzyka

Kluczowymi czynnikami dywersyfikującymi skład portfolio oszczędnościowego osób starszych jest wiek, poziom uzyskiwanych dochodów oraz poziom edukacji. Biorąc pod uwagę zachodzące zmiany demograficzne, w tym wzrost odsetka seniorów z wykształceniem wyższym, co przekłada się zwyczajowo również na wzrost poziomu uzyskiwanych dochodów, należy przypuszczać, że kolejne pokolenia seniorów będą bardziej aktywne na rynku produktów finansowych, w tym oszczędnościowych. Wyższy poziom dochodów i wykształcenia przekłada się na zmniejszenie awersji do ryzyka, co może przyczynić się

do wzrostu zainteresowania alternatywnymi, bardziej agresywnymi sposobami lokowania wolnych środków.

Bibliografia

- Bakshi G.S., Chen Z. (1994), *Baby boom, population aging, and capital markets*, "Journal of Business", No. 67(2).
- Bejtelsmit V.L., Bernasek A. (2001), *Risk preferences and the investment decisions of the older Americans*, AARP Public Policy Institute.
- Clark G., Strauss K. (2008), *Individual pension-related risk propensities: the effects of socio-demographic characteristics and a spousal pension entitlement on risk attitudes*, "Ageing and Society", No. 28.
- Collard S. (2009), *Individual investment behaviour: a brief review of research*, Personal Finance Research Centre, Bristol.
- Czerwiński B. (2016), *Zachowania seniorów z Polski Północnej na rynku usług finansowych w świetle wyników badań*, „Handel Wewnętrzny”, nr 3(362).
- Diagnoza Społeczna: zintegrowana baza danych*, <http://www.diagnoza.com> [dostęp: 02.06.2016].
- Dirschmid W., Glatzer E. (2004), *Determinants of the household saving rate in Austria*, "Monetary Policy & The Economy", No. Q4/04.
- Grzelak-Kostulska E. (2016), *Seniorzy w Polsce w świetle procesów modernizacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Kłobukowska J. (2016), *Pozycja i ochrona seniorów na rynku bankowości detalicznej w perspektywie zrównoważonych finansów*, „Finanse i Prawo Finansowe”, Vol. 3, nr 1.
- Modigliani F., Brumberg R. (1954), *Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of the Cross-Section Data*, (w:) Kurihara K. (Ed.), *Post-Keynesian Economics*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Morin R.A. Suarez A.F. (1983), *Risk aversion revisited*, "The Journal of Finance", No. 38.
- Olejnik I. (2014), *Zachowania finansowe osób w wieku emerytalnym – integracja metod ilościowych i jakościowych*, „Handel Wewnętrzny”, nr 1(348).
- Poczta-Wajda A. (2010), *Nowoczesne techniki analityczne w kształceniu na studiach ekonomicznych*, Część pierwsza, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, Poznań.
- Rytelewska G., Kłopočka A. (2010), *Wpływ czynników demograficznych na poziom i strukturę oszczędności gospodarstw domowych w Polsce*, „Bank i Kredyt”, nr 41/1.
- Sagan A. (2010), *Metody statystyczne w marketingu i badaniach rynku*, Kraków, 4-5.03.2010 r., materiały szkoleniowe StatSoft w ramach kursu obsługi programu Statistica.
- Smyczek S. (2001), *Zachowania konsumentów na rynku usług bankowych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
- Stanisz A. (2007), *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, Tom 3, Analizy wielowymiarowe, StatSoft, Kraków.
- Wójcik E. (2007), *Polskie gospodarstwa domowe na rynku oszczędności*, „Bank i Kredyt”, nr 07.
- Zalega T. (2016), *Incomes and savings of Polish seniors in view of research outcomes*, "Problemy Zarządzania", Vol.14, nr 2(59).

Savings Portfolio of Elder People's Households

Summary

The article presents the results of the classification of households of people over 50 on the basis of the composition of their savings portfolio. The data used in the analysis come from the Social Diagnosis. By using the cluster analysis 4 types of elder people's households² were distinguished: saving in cash (46%), saving in banks and avoiding cash (26%), saving in bank and in cash (25%), diversified (3%). Households of elder people in Poland mainly use safe savings products that do not require their involvement. Almost half of the surveyed households of seniors accumulate their savings only in the form of cash. The paper is a research article.

Key words: households of elder people, households savings, forms of savings accumulation, savings portfolio, cluster analysis.

JEL codes: D10, D14

Портфель сбережений домохозяйств пожилых людей

Резюме

В статье представлены результаты классификации домохозяйств лиц в возрасте свыше 50 лет на основе состава их портфеля сбережений. Исследовательский материал представляли индивидуальные данные «Общественного диагноза». С помощью кластерного анализа выделили 4 типа домохозяйств пожилых людей³: предпочитающие наличную форму денег (46%), сберегающие в банке и избегающие наличных (26%), сберегающие в банке и наличными (25%), диверсифицированные (3%). Домохозяйства пожилых людей в Польше пользуются в основном безопасными, не требующими вовлечения продуктами сбережений, причем почти половина обследуемых домохозяйств пожилых людей свободные средства накапливает лишь в виде наличных. Статья имеет исследовательский характер.

Ключевые слова: домохозяйства пожилых людей, сбережения домохозяйств, формы накопления сбережений, портфель сбережений, кластерный анализ.

Коды JEL: D10, D14

Artykuł nadesłany do redakcji w styczniu 2017 roku

© All rights reserved

² In the article, after Czerwiński (2016), the author assumes that an elderly person is an individual aged 50+. In his article, the author alternately uses the terms: seniors, elder people, individuals aged 50+.

³ В статье вслед за Червиньским (2016) принимают, что пожилой человек – лицо в возрасте свыше 50 лет. Автор попеременно применяет формулировки: «пожилые люди», «лица преклонного возраста», «лица в возрасте свыше 50 лет».

Afiliacja:
dr Paulina Anioła-Mikołajczak
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczno-Społeczny
Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw Agrobiznesu
ul. Wojska Polskiego 28
60-637 Poznań
e-mail: aniola@up.poznan.pl